

Legea Ta cugetarea mea este.

ASPECTE ALE VIEȚII CREȘTINE REFLECTATE
ÎN IZVOARE ISTORICE DIN SECOLELE XVII-XIX.

—— * ——

Studii întru cinstirea Sfântului Ierarh Calinic de la Cernica

OANA-MĂDĂLINA POPESCU

Legea Ta cugetarea mea este.

ASPECTE ALE VIEȚII CREȘTINE REFLECTATE
ÎN IZVOARE ISTORICE DIN SECOLELE XVII-XIX.

Studii întru cinstirea Sfântului Ierarh Calinic de la Cernica

Editura *Cuvântul Vieții*

București • 2025

Redactori: SEBASTIAN NAZĂRU, IONUȚ VIȘAN

Tehnoredactor: VIOLETA NEGREA

Coperta: PR. RADU-VICTOR HAGIU

Ilustrația copertei: *BAR, Ms. rom. 3680, f. 2r*
Miscelaneu teologic, începutul sec. al XIX-lea;
„corabia Bisericii”

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

POPESCU, OANA MĂDĂLINA

Legea Ta cugetarea mea este : aspecte ale vieții creștine reflectate în
izvoarele istorice din secolele XVII-XIX : studii întru cinstirea Sfântului
Ierarh Calinic de la Cernica / Oana-Mădălina Popescu. - București :

Cuvântul vieții, 2025

Conține bibliografie

Index

ISBN 978-630-6738-00-7

2

© Editura *Cuvântul Vieții*

Intrarea Miron Cristea, nr. 9, Sector 4, București

+40729 80 30 30

redactia@edituracuvantulvietii.ro

Cuvânt înainte

Prezentul volum, intitulat sugestiv „*Legea Ta cugetarea mea este*”. *Aspecte ale vieții creștine reflectate în izvoare istorice din secolele XVII-XIX. Studii întru cinstirea Sfântului Ierarh Calinic de la Cernica*, își propune să aducă în fața cititorilor o cercetare aprofundată a unor mărturii documentare care ilustrează modul în care creștinii din trecut au știut să facă din cuvântul lui Dumnezeu lumina călăuzitoare a întregii lor existențe, transpunând în viața de zi cu zi învățăturile evanghelice. „Legea Ta cugetarea mea este” – acest verset din *Psalmul 118* exprimă cu profunzime esența vieții duhovnicești autentice și constituie cheia de înțelegere a moștenirii spirituale pe care ne-au lăsat-o înaintașii noștri.

În paginile acestui volum, cititorul va descoperi izvoare istorice diverse – hrisoave domnești ornate cu icoane, manuscrise împodobite cu miniaturi, tipărituri rare, documente mănăstirești, traduceri patristice – toate unite însă de firul roșu al credinței ortodoxe care le-a dat naștere. Aceste

mărturii nu sunt simple obiecte de patrimoniu sau curiozități istorice, ci expresii vii ale unei societăți care nu concepea separarea dintre sfințenie și lume, dintre cultură și spiritualitate, dintre artă și rugăciune. Hrisoavele domnești decorate cu chipuri sfinte, fenomen unic în spațiul românesc, constituie o dovadă grăitoare a ideologiei domniei creștine, în care puterea lumească era înțeleasă ca dar și responsabilitate primită de la Dumnezeu.

Studiile reunite în acest volum aduc în prim-plan personalitatea și moștenirea spirituală a Sfântului Ierarh Calinic de la Cernica, luminată prin documente care dezvăluie noi aspecte ale activității sale ca stareț al obștii cernicane și ulterior ca episcop de Râmnic. Cercetarea întreprinsă valorifică cu acribie științifică izvoare istorice variate – documente de arhivă, manuscrise, tipărituri rare, sigilii mănăstirești – care completează imaginea acestui mare duhovnic și organizator al vieții monahale. Manuscrisele și tipăriturile din

vechea bibliotecă cernicană, analizate sistematic, revelează nu doar bogăția intelectuală și spiritua-lă cultivată de Sfântul Calinic în acea comunitate, ci și amploarea legăturilor pe care le-a întreținut cu marile centre ale Ortodoxiei. Autoportretele de miniaturiști descoperite în manuscrise, însoți-te de versuri de o profundă trăire duhovnicească, constituie mărturii excepționale despre climatul spiritual pe care Sfântul Calinic l-a cultivat la Cernica, unde rugăciunea, munca intelectuală și creația artistică se îmbinau armonios în slujirea acelui-ași ideal.

Autoarea acestui volum, Oana-Mădălina Po-pescu, cercetător științific în cadrul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Româ-ne și actualmente bibliotecar-arhivist la Secția de Manuscrise – Carte Rară a Bibliotecii Academiei Române, aduce în această lucrare experiența sa vastă în domeniul istoriei bisericești și al cerce-tării izvoarelor medievale și pre-moderne. Dis-tinsă cu Premiul „Dimitrie Onciul” al Academiei Române în anul 2023 pentru lucrarea „*Minunat este Dumnezeu întru sfinții Lui*”. *Chipuri sfinte în vechi hrisoave românești*, autoarea continuă în prezentul volum explorarea fascinantei lumi a documentelor istorice românești, de data aceas-ta concentrându-se asupra epocii în care a trăit și s-a nevoit Sfântul Calinic. Formarea sa solidă ca istoric și experiența îndelungată în cercetarea manuscriselor și documentelor vechi îi permit

să descifreze nu doar litera textelor, ci și spiritul epocii care le-a dat naștere.

Lucrarea de față constituie rezultatul unei ample cercetări desfășurate în fondurile docu-mentare ale Arhivelor Naționale, Bibliotecii Aca-demiei Române, Bibliotecii Sfântului Sinod și ale mai multor mănăstiri. Materialele descoperite, multe inedite sau insuficient valorificate până acum, sunt prezentate din perspectivă istorică, filologică și artistică, dar mai ales din punctul de vedere al semnificației lor duhovnicești. Căci, așa cum arată însăși titlul volumului, pentru creștinii din secolele XVII-XIX, Legea divină nu era doar obiect de studiu intelectual, ci „cugetare” per-manentă, meditație vie care transforma întreaga existență într-o Liturghie neîncetată.

O importanță deosebită a fost acordată con-textului spiritual în care au fost create aceste iz-voare. Perioada studiată, marcată de provocări politice și culturale majore – dominația otomană, influențele occidentale, presiunile secularizante – a fost totodată o epocă de înflorire duhovni-cească, ilustrată de renașterea isihastă filocalică și de activitatea unor mari sfinți și cărturari. Tradu-cerile din operele teologilor greci ai secolului al XVIII-lea, realizate în mediul paisian și cernican, demonstrează grija constantă pentru păstrarea dreptei credințe și pentru formarea spirituală a credincioșilor.

Cercetarea întreprinsă evidențiază, dincolo de valoarea documentară a izvoarelor studiate,

o lecție profundă pentru contemporaneitate. Într-o epocă marcată de secularizare accelerată și de pierderea reperelor spirituale, exemplul înaintașilor noștri ne arată că este posibilă o sinteză armonioasă între credință și cultură, între tradiție și creativitate, între contemplare și acțiune. Modul în care ei au știut să facă din „Legea lui Dumnezeu cugetarea lor” rămâne un model actual și provocator.

Lucrarea de față capătă o semnificație deosebită în acest an, 2025, când sărbătorim Centenarul Patriarhiei Române (1925-2025) și împlinirea a 70 de ani de la canonizarea Sfântului Ierarh Calinic de la Cernica, săvârșită la 21 octombrie 1955 de către Sinodul Bisericii Ortodoxe Române. Această dublă aniversare ne oferă prilejul de a reflecta asupra bogăției spirituale a Bisericii noastre și asupra modului în care sfinții români au întruchipat în viața lor idealul desăvârșirii creștine. Sfântul Ierarh Calinic, a cărui viață și activitate sunt puse în lumină prin documente inedite pre-

zentate în acest volum, rămâne un model viu de trăire duhovnicească, de organizare a vieții monahale și de slujire jertfelnică a lui Dumnezeu și a semenilor.

Binecuvântăm cu bucurie apariția acestui volum în Anul Centenar al Patriarhiei Române și la șapte decenii de la canonizarea Sfântului Calinic de la Cernica, având convingerea că el va constitui nu doar un instrument de lucru pentru cercetători, ci și o sursă de îmbogățire spirituală pentru toți cei care doresc să cunoască mai profund tezaurul de credință și cultură al Ortodoxiei românești. Fie ca exemplul Sfântului Ierarh Calinic de la Cernica și al tuturor celor care au făcut din Legea lui Dumnezeu cugetarea lor să ne inspire și pe noi să trăim o viață autentică în Hristos, spre slava Preasfintei Treimi și spre folosul duhovnicesc al semenilor noștri.

† DANIEL

Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române

Introducere

Lucrarea de față reunește șapte studii, unele inedite, altele prezentate la simpozioane sau editate în reviste de specialitate, dar redactate aici într-o variantă completată cu noi informații, anexe documentare și ilustrații, referitoare la istoria românilor în secolele XVII-XIX, urmărind în special detalii din viața cultural-spirituală a acelei perioade, pe baza izvoarelor istorice.

Primul capitol este dedicat documentelor ornate cu icoane. Continuăm astfel o cercetare anterioară, a actelor de cancelarie românești decorate cu chipuri sfinte, o categorie aparte a hrisoavelor miniaturate, pe care am semnalat-o și am pus-o în evidență prin mai multe studii și lucrări, ultima reunind un număr de 120 astfel de piese¹. Subliniam, cu acea ocazie, importanța acestor acte, căci, dacă este firesc să întâlnim icoane în biserici, pe cărți de cult sau cu conținut religios, fie ele manuscrise sau tipărite, este cumva atipic

să fie plasate icoane pe actele oficiale, emise de conducătorul statului, adică de o persoană laică, în probleme care, de multe ori, nu au legătură cu viața bisericească. Această practică, întâlnită mai ales în Țara Românească, pentru o perioadă de mai bine de 200 de ani, scoate la iveală, dincolo de gustul pentru frumos și măiestria miniaturistilor, o societate, o mentalitate, dar și o ideologie statală creștină, asumată conștient și cu demnitate, chiar dacă Țările Române se aflau, în acea perioadă, sub suzeranitatea otomană. În cartea de față aducem noi astfel de exemple, precum și un act extern, emis la sfârșitul secolului al XVII-lea, de obștea mănăstirii *Sfânta Anastasia Farmacolitria* (Vindecătoarea) de lângă Salonic și împodobit cu icoana sfintei, act care ne confirmă ipoteza, susținută anterior, că modelul iconografic al acestor documente vine în spațiul românesc, din lumea bizantină, preluat și în lumea monas-

¹ Oana-Mădălina POPESCU, *Minunat este Dumnezeu întru Sfinții Lui. Chipuri sfinte în vechi hrisoave românești*, București, Ed. Dynasty Books Proeditură și Tipografie, ²2021. Lucrarea a obținut premiul *Dimitre Onciul* al Academiei Române în anul 2023.

tică post-bizantină, cu care Țările Române nu au încetat să fie în contact de-a lungul istoriei. De asemenea, am prezentat și două scrisori, în limba greacă, emise de comunitatea athonită și adresate voievodului muntean, Șerban Cantacuzino, referitoare la modul de administrare a ctitoriei sale, mănăstirea Cotroceni, ce fusese închinată Sfântului Munte în 1682. Cele două acte, inedite, păstrate în colecțiile Bibliotecii Academiei Române din București, sunt importante și prin forma lor, fiind autentificate cu sigiliile a 19 și respectiv 20 de mănăstiri athonite, peceteile, aplicate în fum, fiind decorate cu icoanele de hram și relativ bine conservate. Menționăm că foarte rar se pot vedea, pe același document, sigiliile originale ale tuturor marilor mănăstiri athonite, piesele pe care le prezentăm fiind, din acest punct de vedere, foarte valoroase, adevărate comori sfragistice. De asemenea, actele pun în evidență și politica de sprijinire a bisericilor ortodoxe din cadrul Imperiului Otoman, urmată consecvent de domniile Țărilor Române.

În al doilea capitol, am evidențiat alte elemente creștine ale hrisoavelor, în afara icoanelor și am avut în vedere în special semnul Sfintei Cruci, prezentând câteva piese mai deosebite, care redau și o parte din *Instrumentele Patimilor*, o temă iconografică ce apare pe gravurile tipăriturilor românești și străine, pe antimise, pe îmbrăcămintea schimonahilor, dar foarte rar pe actele de cancelarie, care sunt, așa cum știm, documente oficiale laice, nu bisericești.

Următoarele capitole au legătură cu mănăstirea Cernica, prin documente, manuscrise, cărți vechi și rare, care, pe de o parte, completează informațiile despre viața și activitatea Sfântului Calinic în calitatea sa de egumen al mănăstirii și ulterior ca episcop de Râmnic, iar pe de altă parte îmbogățesc datele despre istoria acelei comunități monahale și a bibliotecii sale, evidențiind piese valoroase care odinioară erau la Cernica și care astăzi se pot consulta la Biblioteca Academiei Române din București. Am scos în evidență volume importante prin conținut, dar și prin formă: cărți de cult bilingve româno-grecești, dar care redau limba greacă cu slove chirilice, lucrări cu compoziții rare, piese cu valoare de unicat, tipărituri cu gravuri speciale sau piese împodobite cu autoportretele miniaturiştilor, detalii care apar foarte rar pe manuscrisele românești. Am menționat, de asemenea, conținutul cărților, traduceri din greacă sau slavonă, din manuscrise sau tipărituri apărute la prestigioase centre tipografice ale vremii, din Occident, Imperiul Otoman sau lumea slavă, ceea ce arată conectarea spațiului românesc la Ortodoxia de limbă greacă, slavonă, precum și la lumea apuseană.

În al cincilea capitol am prezentat patru manuscrise românești ale *Psaltirii cu tâlc* (dintre care unul a aparținut mănăstirii Cernica), care au anumite particularități, ca text și iconografie, în raport cu alte psaltiri comentate, manuscrise sau tipărite, din mediul românesc, slavon sau grecesc al vremii. Psaltirea a fost tradusă după o tipăritu-

ră slavonă, iar piesele ornate în chip deosebit de Popa Flor, renumitul copist, miniaturist și dascăl slovenesc de la Școala Domnească *Sfântul Gheorghe* – Vechi din București. Am clarificat, în acest context, motivul pentru care Popa Flor a ales să traducă comentariile tocmai din acea ediție kieveană, în condițiile în care existau și variante grecești și românești ale Psalmilor explicați. Am căutat să aflăm care anume din Părinții bisericești ai primelor veacuri care au comentat psalmi au fost aleși de copistul muntean sau de prototipul după care el a tradus, precum și cine anume a făcut selecția din operele lor. Iar în ceea ce privește iconografia, am semnalat importanța și unicitatea icoanelor din manuscrisele *Psaltirii cu tâlc* ale renumitului cărturar muntean.

Capitolul al șaselea scoate la iveală autoportrete de miniaturiști pe manuscrise românești, adevărate capodopere din punct de vedere artistic, dar și literar, căci imaginile sunt însoțite de versuri, compuse de aceștia, care completează portretul fizic al copiștilor cu cel moral, mai greu de surprins în alte tipuri de surse istorice, opere ce îi recomandă ca adevărați cărturari ai timpului lor. Numele pe care le-am descoperit în piesele cercetate nu au fost semnalate în tratatele de literatură română veche, lucrările nefiind cunoscute, în pofida profunzimii și a frumuseții lor.

La final, am semnalat și câteva scrieri teologice de factură apologetică, cuprinse în manuscrise românești, traduse în română în vremea și cu binecuvântarea Sf. Paisie Velicikovski, după opere

ale unor erudiți clerici greci, lucrări importante din punct de vedere bisericesc, care ilustrează, pe de o parte, atenția acordată în spațiul ortodox păstrării dreptei credințe, a dogmei și a practicii liturgice, iar pe de altă parte pun în lumină legăturile dintre centrele monahale din spațiul grec și cele din Moldova și Țara Românească, mai ales în vremea renașterii isihaste, din veacul al XVIII-lea, continuând o frumoasă colaborare care coboară până în vremea bizantină.

Cercetând în ansamblu toate aceste teme, pe baza surselor istorice, dar și a bibliografiei de specialitate, am observat că, în spațiul românesc al acelei perioade, arta împodobirii hrisoavelor și a cărților cu splendide miniaturi și gravuri, precum și munca intelectuală, de înalt nivel, de traducere și multiplicare a textelor religioase, nu erau scop în sine, nici țel pur intelectual, literar, artistic sau cultural, ci toate aceste îndeletniciri, executate cu pricepere de cărturarii vremii, erau, de fapt, manifestări ale unei societăți creștine, urmărindu-se în esență o finalitate duhovnicească. Din acest motiv am și preluat în titlul cărții o parte din stihul 174 al Psalmului 118: *Legea Ta cugetarea mea este*, psalm care are o importanță cu totul aparte, pusă în evidență și de manuscrisele copiate de Popa Flor, pe care le prezentăm în capitolul al cincilea.

Prin urmare, analiza acestor materiale, diferite ca temă și tipologie, dar reunite de un conținut creștin autentic, nu trebuie limitată la studii iconografice sau filologice, deși acestea își au ro-

lul lor, bineînțeles, ci realizată mai amplu, ținând seama și de circumstanțele istorice și religioase ale spațiului ortodox ale vechiului *Commonwealth bizantin*, după sintagma cunoscutului istoric Dimitri Obolensky².

Astfel, am decis să reunim prezentele studii într-o singură lucrare, pentru a putea fi analizate împreună, având în vedere că, după ancheta detaliată și separată a fiecărei piese în parte, este necesară și o privire de ansamblu a surselor istorice, pentru concluzii cât mai corecte. Înainte de perioada comunistă, doar o parte dintre aceste piese erau cunoscute specialiștilor, ele fiind împrăștiate în diferite fonduri și colecții, neșemnalate sau necatalogate; pe de altă parte, nici nu existau, în acea vreme, mijloacele tehnice de reproducere a materialelor la nivel optim, pentru a putea fi studiate ca text și imagine. Ulterior, în timpul perioadei comuniste, chiar dacă s-au cercetat aceste surse, câte erau descoperite atunci, au fost prezentate mai ales din prisma culturală, artistică, filologică sau specificându-se că țin de o tradiție anacronică, neaccentuându-se nici mentalitatea și ideologia creștină, adică tocmai cea care le-a dat naștere și nici rolul lor duhovnicesc, adică scopul pentru care au fost realizate.

Considerăm că astăzi, într-o lume secularizată, prezentarea acestor materiale printr-o analiză a lor în sine, dar integrată contextului istoric și religios al acelor vremuri, este binevenită. Pe de altă parte, având în vedere că lucrările nu au

fost analizate până acum prin prisma rolului lor duhovnicesc, considerăm că prezentarea lor este și un act reparatoriu, de privire a acestor piese ținându-se cont nu doar de frumusețea lor, de netăgăduit de altfel, ci în special de lumina și scopul pentru care ele au fost create. Piese care conțin texte religioase și apologetice, de explicare a adevărului de credință și de ferire a creștinilor de idei vătămătoare de suflet, sunt bine structurate și foarte folositoare și în prezent, căci sunt concepute ca adevărate manuale, care adună cuvinte ale sfinților din vechime. În plus, traducerea indică și legăturile spațiului românesc cu Ortodoxia de limbă greacă și slavă, evidențiind universalitatea credinței creștine care, fără a le anula, transcende granițele politice și solidaritățile etnice, creștinismul fiind singurul liant autentic și folositor între oameni.

În scopul identificării surselor, am cercetat fondurile și colecțiile de documente, manuscrite, tipărituri românești și străine ale Serviciului Arhivelor Naționale Istorice Centrale (SANIC), Bibliotecii Academiei Române din București – Serviciul de Manuscrise-Carte Rară (BAR), Bibliotecii Sfântului Sinod, ale Muzeului Național de Istorie al României și Mănăstirii Dragomirna din județul Suceava. Precizăm că imaginile redactate în această carte nu pot fi preluate și tipărite de alte persoane, folosindu-se de ediția de față, ele fiind ale instituțiilor amintite.

² Dimitri OBOLENSKY, *Un commonwealth: Bizanțul*, București, Ed. Corint, 2002.